

Г. А. Таранюк
СИМВОЛІКА ВОВКА ТА СОБАКИ:
ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Віками людина існувала невідривно від тваринного світу. «Тварини довгий час являли собою своєрідну парадигму, в якій відношення між елементами могли бути використані як модель існування людського суспільства і природи в цілому. Це засіб пояснення людиною самої себе і оточуючого середовища, розповсюджений в ранньородовому суспільстві, коли людина ще не виділяла себе з природи» [7,2:440].

«Тварини були для людей не тільки невичерпним джерелом харчування і одягу, а й слугували для виміру багатьох людських якостей — фізичних та моральних. Таке метафоричне використання відображує будь-яку особливість характеру тварини і є результатом багатовікового спостереження людини за ними. Але ці особливості бачаться певною людиною «у певній ситу- 108

ації, в певну епоху», тобто є багато суб'єктивного. Характеризуючи когось назвою тварини, людина концентрує в назві лише одну якість, роблячи з тварини символ цієї якості» [9:92]. «Символ — вираження певного суспільного відношення, суть якого може бути представлена як ідея, концентрований соціально- культурний зміст» [12:41].

В українських прислів'ях та приказках виявлена велика кількість назв свійських та диких тварин. Одне з перших місць посідають іменники **собака** та **вовк**. За допомоги цих слів виражаються різні риси, почуття (людські), прикмети, ознаки і т. п. Взагалі для слова собака характерні негативні оцінки. Собака, у першу чергу, — це символ злості, сердитості. *Сердитий, як собака* або *Підшитий собаками*. У Словнику асоціативних означень іменників в українській мові Бутенко перше місце серед означень до слова собака займають, прикметники зла та злий. У пластичних мистецтвах собака теж символізує в негативному аспекті нестримний гнів. Собака символізує брехливість (*Люди-собаки, чого не набрешуть*) і пліткування (*Собака злая і на владу лає*).

Додаткова символіка охоплює ширші сфери використання. Собака — „символ підступності, нещирості (*Потайного собаку гірш треба боятися*). Слово собака може мати значення великої кількості (Панів, як псів). Собака може символізувати багатство (*Багатий, як пес волохатий* або *Хто волохатий, той буде багатий*). Також — хитрості, улесливості (*Облесливий, як собака* або *Як нищ собака знищу рве*). Іменник **собака** часто використовується для ілюстрації погодних умов (*Змерз, як собака*). Собака — символ *дурості* (*Великий, як ломака, а дурний, як собака*). Слово собака досить часто використовують як лайку (*Хай він своєму роду сниться — свиням та собакам*). Слово «пес вважалось лайкою у всіх слов'ян, бо пес вважався за нижчу істоту в православ'ї (на відміну від католицизму, де пес — символ ревного, старанного виконання церковного обов'язку)» [11:324].

В окремих випадках собака може символізувати швидке одужання, загоєння (*Пропало, як на собаці*), незручне, непевне становище (*Сидить, як собака в човні*), завзятість (*Мале щеня, а завзяте*), невгамовність, непосидючість (*Чого ти скакаєш, як*

собака?), невільне життя (*Життя вільне, як собака на прив'язі*) бувалість, обізнаність, досвід (*Бита собака не боїться палиці та Чим пес старий, тим хвіст твердий*), байдужість (*Так дбає як собака о п'яту ногу*), лінощі (*Як би пес не сидів, то б зайця зловив*), невдячність (*Не сподівайся дяки від прибудної псяки*) вдячність (*І собака чує, хто її годує*), неробство (*Сплячий пес не угонить зайця*), нахабність (*Дозволь собаці на стіп лапу покласти, то він і цілий втереться*), жадібність (*Так хапає, як собака рве*), неминучу відплату (*Прийде і на пса колись зима*), символізує разом з кішкою постійні чвари, ворожнечу (*живуть як кішка з собакою*), захисника (*На ворога і собака бреше*), мисливські навички (*Зайшов, що чорт його із собаками не знайде*).

Але все ж таки — *Добрий пес кращий, як злий чоловік*. Це протиставлення: зла людина — добрий собака, зустрічається ще в мові українських прислів'їв та приказок у такому вигляді: *На злого чоловіка і собака бреше*. «Собаки вважались такими, що бачать духів, можуть попереджувати про небезпеку, непомітну для людини» [1:252]. *І пес за ним не вис*, — тобто така погана людина, що і пес за ним не вис... Собака відчуває смерть, зв'язок собаки із смертю відчувається в деяких прислів'ях та приказках: *Дав коневі вівса, а він дивиться на пса* (здихати хоче). «Собака — символ смерті. За міфопоетичною традицією собака супроводжувала душі померлих у нижній світ і охороняла ворота аду» [6:114].

Вовк символізує найгіршого хижака (*Душить як вовк кобилу*). Також вовк символізує несправедливо звинуваченого (*На вовка помовка, а москаль кобилу вкрав*). Вовк — це символ лиха, нещастя, біди (*Немає лісу без вовка, а села без лихого чоловіка або Не визивай вовка з лісу*). Ці три випадки — найуживаніші.

Додаткова символіка: **вовк** — символ ненаситності, зажерливості (*Вовкові барана з зубів не вирвати*). Вовк символізує злодійкуватість (*Добрався, як вовк до кошари*). Тут наявне перше давнє значення. Назва вовк первісно означала «грабіжник, або той що роздирає» [3:411]. Вовк може бути символом швидкої, раптової появи (*За вовка помовка, а він і тут*). Це давня риса, що пов'язує слово з ділом. «Наші пращури вірили, що по

досить тільки вимовити ім'я цієї грізної тварини і вона відразу з'явиться» [9:136]. Вовк — символ неминучої відплати (*Вовк ловить, та й вовка піймають*), працьовитості, жвавості (*Вовка ноги годують або Вовк лежачи не утне*), бувалості, досвідченості (*Вовк старий не лізе до ями*). Вовк символізує сірий колір (*Що сіре, то й вовк*). В Словнику асоціативних означень іменників української мови Бутенко прикметник сірий посідає перше місце серед означень до слова вовк.

Окремі випадки: вовк може бути символом невдячності (*З вовка годованого добра не буде*), спритності (*Вовка за вухо не втримати*), сили (*Баране, не мути воду вовкові*), упертості (*Вовка в плуг, а він к чорту в луг*), незмінності (*Хто родився вовком, тому лисицею не бути*), безсоромності (*У вовка очей позича*), лицемірства (*Вовку овечій шкурі*): «приховані хижі наміри під маскою доброчесності й порядності. Давній крилатий вислів, що широко вживається чи не в більшості мов світу. Уперше зафіксований у Євангелії від Матвія» [8:95]. Також вовк символізує хитрість (*Хитрий, як вовк*).

Зустрічається назва Юрова собака (вовк). У східних слов'ян бог, з культові якого пов'язувались уявлення про вовків — мисливських псів — це Юрій-Егорій [4:400]. Можливо Св. Юрій заступає в цьому випадку якогось язичницького бога, супровідниками якого були вовки.

«В християнстві вовк — це зло, диявол, жорстокість, хтивість. На вовку їздять відьми, чорнокнижники» [5:43]. Ця близькість вовка до диявольських сил виявляється у таких прислів'ях та приказках: *Орав чорт вовком та й хліб їв* та *Який чорт вовком орав, такий з його хліб їв*.

«В психологічному вченні про символи існує точка зору, що небезпечні стадні тварини, такі як «степовий вовк», можуть втручатися в культурну частину душі» [1:47]. «Символи завжди емоційні. Це витвір могутнього духовно-психологічного переживання, обов'язково колективного» [10:203]. «Школа Юнга трактує образ вовка як вказівку на загрозу з боку непов'язаних з підсвідомістю сил» [1:47]. «Символіка має коріння в долюдському» [10:203].

Порівнюючи символіку вовка та собаки, можна сказати, що головна і додаткова символіка не збігається, серед окремих випадків - слова собака та вовк стають іноді символами невдячності. Якщо ж порівнювати всі риси, що ілюструються за допомогою цих слів, то перетинаються ще такі випадки: хитрість, бувалість, досвід; як вовк так і собака можуть бути символами лиха та неминучої відплати. Іменники вовк та собака (більше) використовуються для ілюстрації погодних умов: холоду (*Хоч вовків гони* та *Змерз, як собака*), дощу (*Обмок, як вовк*).

Є багато випадків з використанням іменників вовк та собака, і ці прислів'я, приказки означають найвищу міру вияву ознаки, почуттів. При розтлумаченні змісту це виражається словами дуже, надзвичайно, абсолютно (*Собаки не їдять* — дуже багато, *Хоч пес /вовк траву їж* — абсолютно байдужий, *Пропасти ні за собаку* — зовсім даремно). Деякі прислів'я та приказки вживаються для повного заперечення змісту, вираженого словами боятися, любити, подобатися і т. ін. (*Так мені вподобалось, як вовкові весільні пісні; Боїться, як вовк кози; Люблять, як собака редьку /цибулю /палицю*).

Символіка собаки — різноманітніша й безперечно гірша за символіку вовка, бо собака ближча до людини, завжди під рукою і підходить для великої кількості різних ситуацій.

1. Бидерман Г. Энциклопедия символов. — М., 1996.
2. Бутенко Н. П. Словник асоціативних значень іменників в українській мові. — Львів, 1989.
3. Етимологічний словник української мови. — К., 1982. — Т. 1.
4. Иванов В. В. Реконструкция индоевропейских слов и текстов, отражающих культ волка // Известия Академии наук СССР, 1975. — Т. 34. — № 5.
5. Купер Д. Энциклопедия Символов. — М., 1995.
6. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. — М., 1996.
7. Мифы народов мира. — М., 1987. — Т. 1.
8. Медведев Ф. П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. — К., 1982.
9. Мокиєнко В. Н. В глибої поговорки. — К., 1989.
10. Новикова М. Символи // Новый мир. — 1995. — № 2.
11. Похлебкин В. В. Словарь международной символики и эмблематики. М., 1995.

12. Рубцов Н. Н. Символ в искусстве и жизни: философские размышления. — М., 1991.
13. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови. — К., 1984. — Т. 1 — 2.